

DIFFERENT ATTITUDES AND APPROACHES TO MEDIATION PROCESSES IN THE HISTORY OF POLITICAL THOUGHT

Feruz Nematovna Mahmudova

Independent researcher

Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: State, society, politics, thinking, mediation, international, value, consensus, dialogue, conflict, just, peace, stability.

Received: 19.04.26

Accepted: 20.04.26

Published: 21.04.26

Abstract: This article examines various attitudes and approaches to mediation processes in the history of political thought. Furthermore, the article scientifically examines the development of mediation as an effective method that facilitates the resolution of mutual contradictions and conflicts in society, as a means of regulating relations between people.

SIYOSIY TAFAKKUR TARIXIDA MEDIATSIYA JARAYONLARIGA DOIR TURLI MUNOSABAT VA YONDASHUVLAR

Feruz Nematovna Mahmudova

Mustaqil izlanuvchisi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: davlat, jamiyat, siyosat, tafakkur, mediatsiya, xalqaro, qadriyat, konsensus, muloqot, konflikt, adolat, tinchlik, barqarorlik.

Annotatsiya: Mazkur maqolada siyosiy tafakkur tarixida mediatsiya jarayonlariga doir turli munosabat va yondashuvlar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada mediatsiya insonlar oʻrtasidagi munosabatlarni tartibga solish vositasi sifatida jamiyatdagi oʻzaro ziddiyatlar va mojarolarni hal qilishga yordam beradigan samarali uslub sifatida rivojlanayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

РАЗЛИЧНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ПОДХОДЫ К ПРОЦЕССАМ МЕДИАЦИИ В ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

Феруза Нематовна Махмудова

Независимый исследователь

Узбекского государственного университета мировых языков

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Государство, общество, политика, мышление, медиация, международный, ценность, консенсус, диалог, конфликт, справедливый, мир, стабильность.

Аннотация: В данной статье рассматриваются различные отношения и подходы к процессам медиации в истории политической мысли. Также в статье с научной точки зрения освещается развитие медиации как эффективного метода, способствующего разрешению взаимных противоречий и конфликтов в обществе, как средства регулирования отношений между людьми.

Kirish. Siyosiy tafakkur tarixida mediatsiya jarayonlari doir turli munosabatlar va yondashuvlar uzoq davr mobaynida shakllangan va ular jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzumiga, iqtisodiy sharoitlarga va madaniy qadriyatlarga bog'liq ravishda o'zgarib borgan. Mediatsiya insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish vositasi sifatida jamiyatdagi o'zaro ziddiyatlar va mojarolarni hal qilishga yordam beradigan samarali uslub sifatida rivojlangan. Ik jamiyatlarda mediatsiya asosiy tartibga soluvchi mexanizm sifatida dindorlar va qabila boshliqlari tomonidan amalga oshirilgan. Qabila boshliqlari va dindorlar murosani tiklash va ziddiyatlarni hal qilishda o'rtani bosib, uning keng miqyosli hal bo'lishiga yordam bergan. Ular hukmdor sifatida ishonchga ega bo'lib, kuch bilan emas, balki ma'naviy ta'sir vositasida mojarolarni to'xtatganlar. O'rta qolgan asrlarda dinning roli mediatsiya jarayonida nihoyatda muhim bo'lgan. Masalan, O'rta asrlarda G'arb Yevropa mamlakatlarida cherkov mojarolarni hal qilishda o'rtachi va arbitr vazifasini bajargan. Bu jarayonlar nafaqat siyosiy va ijtimoiy mojarolarda, balki oilaviy va jinoiy ishlarda ham ahamiyat kasb etgan.

Dinning ta'siri Sharq mamlakatlarida, xususan, Xitoy va Yaponiyada ham ko'zga tashlanadi. U yerlarda Konfusiy va boshqa diniy-axloqiy qadriyatlar orqali murosaga intilish kuchli bo'lgan. Grek va Rim sivilizatsiyalarida mediatsiya siyosiy nizolarni hal qilishda keng qo'llanilgan. Masalan, Afina va Sparta o'rtasidagi mojarolarda mediatsiyadan foydalanilgan, bunda oliy mansabdor shaxslar yoki diplomatlar o'rtani bosib, urushning oldini olishga yordam berishgan.

“Qonunni rivojlantirish tarixida Vavilon, Qadimiy Gretsiya va Qadimiy Rimda mediatsiyani qo‘llash qayd etilgan. Rim huquqida Yustinian kodeksidan boshlab (miloddan avvalgi VI asr) bahs-munozaralarni hal qilish uchun vositachilik tan olingan. Mediatsiya texnologiyasi asosan savdoda qo‘llanilgan. Rimliklar bahs-munozaralarni hal qiluvchi mutaxassislarni “medium” – “vositachi” so‘zi bilan ifodalashgan. Vositachilarga alohida hurmat bilan munosabatda bo‘lishgan. Ularni dohiylar va ruhoniylar bilan bir qatorga qo‘yishgan. Zamonaviy tushunchalarda mediatsiya XX asrning ikkinchi yarmida AQSH, Avstraliya va Buyuk Britaniyada rivojlana boshlagan. Yevropada mediatorlar oilaviy munozaralarni hal qilishga jalb qilingan” [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (literature review). Sharqda, xususan, Xitoy va Yaponiyada mediatsiya an’anaviy tartib-qoidalarda asosiy o‘rin egallagan. Bu mamlakatlarda ijtimoiy tartibni saqlash va ziddiyatlarni bartaraf etish maqsadida murosa va hamjihatlikka e’tibor qaratilgan. Umuman olganda, Sharq madaniyatida nizolarni hal qilishda kuch ishlatishdan ko‘ra muzokaralar orqali murosaga kelish asosiy vosita bo‘lgan. G‘arbda esa ratsional fikr va sud jarayonlari osha vaqt o‘tishi bilan mediatsiyani siqib chiqargan. Ammo, keyinchalik, xususan, XX asrning o‘rtalarida mediatsiya G‘arb mamlakatlarida ham qayta rivojlana boshladi, bu jarayon asosan demokratik institutlarning kuchayishi bilan bog‘liq.

XX asrda mediatsiya demokratik jamiyatlarda, ayniqsa, AQSH va Yevropa davlatlarida, rivojlana boshladi. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng AQShda mediatsiya iqtisodiy mojarolarni hal qilishda muhim vositaga aylandi. Xususan, ishchilar va ish beruvchilar o‘rtasidagi nizolar mediatsiya orqali samarali hal qilindi, bu esa AQShning iqtisodiy o‘shiga yordam berdi. Boshqa mamlakatlar, jumladan, Germaniya mediatsiyani huquqiy tizimga integratsiya qilishga harakat qildi. Siyosiy nuqtai nazardan mediatsiya xalqaro munosabatlarda muhim o‘rin tutadi. Masalan, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan mediatsiya jarayonlari o‘tkazilib, davlatlar o‘rtasidagi mojarolar va ichki nizolar murosa yo‘li bilan hal qilinmoqda. Bunga Sudan yoki Yaqin Sharqdagi nizolarning hal qilinishi misol bo‘lishi mumkin. Siyosiy va tarixiy nuqtai nazardan mediatsiya jarayonlari evolyusiyasi jamiyatning siyosiy tuzilishi va madaniy qadriyatlarini bilan chambarchas bog‘liq. Agar ilk jamiyatlarda mediatsiya kuch va avtoritet bilan hal qilingan bo‘lsa, keyinchalik, ayniqsa, demokratik jamiyatlarda, u murosaga keluvchi tomonlar manfaatlarini hisobga olgan holda konstruktiv muzokaralar vositasi sifatida rivojlangan. Mediativ jarayonlar hozirgi kunda nafaqat davlatlararo mojarolarda, balki ichki siyosiy va ijtimoiy nizolarni hal qilishda ham dolzarb vosita sifatida qabul qilingan.

Turli madaniyatlarda mediatsiya jarayonlarining rivojlanish tarixi siyosiy evolyutsiya va nizolarni hal qilishda o‘zgaruvchan yondashuvlar o‘rtasidagi muhim bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Ilmiy-siyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, mediatsiya nizolarni hal qilish usuli sifatida madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillarga qarab turlicha bo'lib, har bir davrning ustun qadriyatlarini aks ettiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mediatsiya evolyutsiyasining muhim jihati nizolarni hal etishning shafqatsiz kuch va avtoritar usullaridan yanada tuzilgan, dialogik va huquqiy jarayonlarga o'tishdir. Ibtidoiy jamiyatlarda mediatsiya qabilalarning omon qolish vositasi sifatida vujudga kelgan. Vositachilar rolini ruhoniylar va rahbarlar o'ynagan, ularning muqaddas kuchi urushayotgan tomonlarni yarashtirishga imkon bergan. Biroq, mediatsiyaning bu ibtidoiy shakllari konfliktning har ikki tomonini ham qanoatlantirmaydi, chunki qarorlar muzokaralar yo'li bilan emas, balki kuch va vakolat asosida qabul qilingan. Mediatsiya jarayonlari rivojlanishining muhim bosqichi, ayniqsa, o'rta asrlarda dinning roli bo'ldi. G'arbiy Yevropada katolik cherkovi jamiyat ichidagi va xalqaro miqyosdagi nizolarni hal qilishda asosiy rol o'ynagan. Cherkov qon to'kilishini oldini olishga intilib, axloqiy va huquqiy hakam bo'lib xizmat qildi. Diniy vositachilar boshqa madaniyatlarda, masalan, Sharq mamlakatlarida ham muhim o'rin tutgan. Qadimgi Xitoy va Yaponiyada uyg'unlik va konsensus qadriyatlariga asoslangan falsafalar (ayniqsa konfutsiylik) muzokaralar va mediatsiya orqali nizolarni hal qilishning kuchli an'alarini shakllantirgan.

Qadimgi Yunonistonda mediatsiya nafaqat diniy, balki siyosiy vazifani ham bajargan, bu jarayonni dunyoviy lashtirish yo'lidagi muhim qadam bo'lgan. Shahar-davlatlar o'rtasidagi mediatsiya siyosiy vaziyatni barqarorlashtirishga qaratilgan amaliyot edi. Elita va turli siyosat hukmdorlari o'rtasidagi muloqot va kelishuvlarning ahamiyati mediatsiyani siyosiy jarayon sifatida institutsionalizatsiya qilishning birinchi misolida namoyon bo'ladi. Sharqda mediatsiya an'anaviy tuzilmalarning bir qismi sifatida G'arbga qaraganda ancha uzoq davom etdi. Bu Xitoy, Yaponiya va islom mamlakatlarida uyg'unlikni ta'kidlagan yanada barqaror diniy va madaniy an'alar bilan bog'liq. Bu jamiyatlarda muzokaralar olib borish va oqsoqollar yoki diniy rahbarlar kabi vositachilardan foydalanish ijtimoiy barqarorlikni saqlab qolgan va ichki nizolarni hal qilishga yordam bergan. G'arbda, ayniqsa Uyg'onish davridan keyin, ratsionalizmning hukmron ta'siri mediatsiyaning ko'plab an'anaviy shakllarini siqib chiqardi va sud jarayonlari va rasmiy huquqiy institutlarga o'z o'rnini bo'shatib berdi. Biroq, 20-asrdan boshlab, mediatsiya amaliyotining tiklanishi globallashtayotgan dunyo va demokratik o'zgarishlar sharoitida murosallarni topish zarurati bilan bog'liq.

Zamonaviy davrda, urushdan keyingi davrdan boshlab, mediatsiya AQSh va G'arbiy Evropa kabi rivojlangan mamlakatlarda muhim vositaga aylandi. Ikkinchi jahon urushidan keyin, ayniqsa, mehnat nizolari kontekstida paydo bo'lgan mediatsiyaning Amerika modeli ishlab chiqarish va

ijtimoiy keskinlik sharoitida nizolarni hal qilishda muvaffaqiyat qozondi. Ushbu model boshqa mamlakatlarda rezonans topdi, garchi uni amalga oshirishga bo'lgan munosabat turlicha. Misol uchun, Germaniyada mediatsiya suddan tashqari tuzilgan tartib sifatida qabul qilingan bo'lsa, Frantsiyada Amerika modeliga qarshilik ancha kuchliroq bo'lgan.

Buyuk Britaniyada mediatsiyaning rivojlanishi ham ushbu jarayonning sud tizimiga integratsiyalashuvining muvaffaqiyatli namunasidir. Xo'jalik sudi sudyalari 1993-yildan buyon nizolarni hal qilish uchun mediatsiyadan foydalanishni tavsiya qiladi, bu esa tijorat ishlari bo'yicha yuqori muvaffaqiyatlarga olib keladi. Siyosiy nuqtai nazardan, mediatsiya xalqaro munosabatlar va diplomatiyada muhim vositaga aylandi. Masalan, qurolli mojarolarning oldini olish yoki hal qilish uchun mediatsiya qo'llanilgan ko'plab tinchlikparvar missiyalar. Bu, ayniqsa, diniy va xalqaro vositachilar fuqarolar urushlarini hal qilishda muhim rol o'ynagan Sudan kabi davlatlarga to'g'ri keladi. Mojaroni hal qilish jarayoni sifatida mediatsiya qo'pol kuch va muqaddas hokimiyatdan demokratik va ratsionalistik shakllarga o'tib, jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. Siyosiy va ijtimoiy tizimlar o'zgarib, mediatsiya xarakterini ham o'zgartirdi: avtoritardan ko'proq dialogikga, diniylikdan dunyoviygacha. Zamonaviy dunyoda mediatsiya globallashib borayotgan jamiyat va madaniyatlar xilma-xilligi muammolariga moslashgan holda rivojlanishda davom etmoqda.

Ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan xalqaro munosabatlar mediatsiya jarayonlarining yetakchi omillari kontekstida davlatlar va xalqaro huquqning boshqa sub'ektlari o'rtasidagi nizolarni hal qilish yo'li sifatidagi muhim rolini ko'rsatadi. Mediatsiya barqarorlikni saqlashning muhim elementi sifatida qaraladi, ayniqsa, globallashuv sharoitida, ziddiyatlar murakkablashib, moslashuvchan yechimlarni talab qiladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, mediatsiya nizolarni muqobil hal etishning samarali va progressiv shakli bo'lib, u arbitraj yoki sud muhokamasi kabi boshqa usullardan afzalliklarga ega.

Tahlil va natijalar. Ilmiy nuqtai nazardan, mediatsiya shunchaki usul emas, balki nizolarni boshqarishning murakkab texnologiyasidir. U ziddiyatli tomonlarning o'zaro manfaatli yechim topishga qaratilgan o'zaro munosabatlari tamoyillariga asoslanadi. Konfliktologiya va xalqaro munosabatlar sohasidagi tadqiqotlar neytral uchinchi tomon (vositachi) muzokaralarni sezilarli darajada osonlashtirishi va keskinlikni kamaytirishga yordam berishi mumkinligini tasdiqlaydi. Bu jarayon, ayniqsa, nizolar ko'pincha ko'p tomonlama xarakterga ega bo'lgan va turli manfaatlarni o'z ichiga olgan xalqaro munosabatlarda dolzarbdir.

X.Besemer va A.V Vishnevskaya kabi olimlar ta'kidlaganidek mediatsiya shu bilan farq qiladiki, u tomonlarga mojaroga o'zlari yechim topish, bu esa ularning jarayonga aralashishiga

yordam beradi[2]. Bunday yondashuv nizolarning yanada kuchayishiga yo‘l qo‘ymaydi, bu xalqaro inqirozlarda ayniqsa muhimdir. Qolaversa, mediatsiya har bir konfliktning o‘ziga xos xususiyatlariga, madaniy, siyosiy va ijtimoiy jihatlarni hisobga olgan holda moslashtirilishi mumkin bo‘lgan moslashuvchan vositadir.

Siyosiy nuqtai nazardan, mediatsiya tinchlikparvarlik jarayonlarining bir qismi sifatida xalqaro maydonda faol foydalanilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlar mediatsiyadan mojarolarning oldini olish va hal qilish vositasi sifatida foydalanishni rag‘batlantiradigan muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Yevropa Parlamenti va Kengashning 2008/52/EC direktivasi Yevropa Ittifoqiga a‘zo davlatlarni fuqarolik va tijorat nizolari bo‘yicha mediatsiyani o‘z ichiga olgan odil sudlovga kirishni ta‘minlash uchun suddan tashqari tartiblarni o‘rnatishga majbur qiladi. Bundan tashqari, mediatsiya jarayonlari xalqaro munosabatlarda “yumshoq kuch” vositasi sifatida qaraladi. Ular davlatlar va xalqaro tashkilotlarga harbiy kuch va iqtisodiy bosimsiz tinch yechimlarni ilgari surish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, nizolashayotgan tomonlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri muzokaralarga tayyor bo‘lmagan, ammo uchinchi neytral tomon vositachiligida kelishuvlarga erisha oladigan holatlarda muhimdir.

Mediatsiyadan muvaffaqiyatli foydalanish misollarini Afrika, Yaqin Sharq va Yevropadagi nizolarni hal qilishda ko‘rish mumkin. Masalan, 1993 yilda Norvegiya uchinchi tomon sifatida harakat qilgan Osloda Isroil-Falastin mojarosini hal qilishda mediatsiya muhim rol o‘ynadi. Bu kelishuv, garchi yakuniy kelishuvga olib kelmasa ham, keyingi tinchlik muzokaralari uchun asos yaratdi. Yana bir muhim misol – Shimoliy Irlandiyadagi mojaroning mediatsiya yo‘li bilan hal etilishi, bunda xalqaro vositachilar faol ishtirok etdi. 1998-yilda imzolangan Belfast kelishuvi ko‘p yillik muzokaralar natijasi bo‘lib, vositachilar tomonlarga tarixiy adovatlarni yengish va konsensusga erishishda asosiy ishtirokchilar bo‘lib xizmat qilgan[3].

Zamonaviy xalqaro munosabatlarda mediatsiya jarayonlari, ayniqsa, siyosiy va iqtisodiy sabablarga ko‘ra yuzaga keladigan nizolar sonining ortib borayotgani fonida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilmiy-siyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya nafaqat nizolarni hal etish yo‘li, balki xalqaro barqarorlikni saqlashning muhim elementi hamdir. Bu keskinlashuvning oldini olishga yordam beradi, demokratik jarayonlarning rivojlanishiga yordam beradi va qonun ustuvorligini mustahkamlaydi[4].

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonda mediatsiyani rivojlanish tarixi mustaqillik yillaridan boshlab, mamlakatdagi huquqiy islohotlar va demokratik jarayonlar bilan bog‘liq ravishda shakllana boshladi. O‘tgan davr mobaynida mamlakatda sud jarayonlari va nizolarni hal qilishda an‘anaviy usullarga qo‘shimcha ravishda mediatsiya ham rivojlana boshladi. O‘zbekistonda

mediatsiyaga bo'lgan qiziqish 1990-yillardan boshlangan. Bu jarayon davlat mustaqillikka erishganidan keyin, demokratik qadriyatlarni rivojlantirish, huquqiy tizimni mustahkamlash va jamiyatda adolatli muammolarni hal qilish vositalarini yaratishga qaratilgan qonunchilik islohotlari doirasida ro'y berdi. Shuningdek, bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bog'liq iqtisodiy nizolarni tezkor hal qilish zarurati ham mediatsiyaga bo'lgan qiziqishni kuchaytirdi. "Mediatsiyaning maqsadi – nizolashuvchi taraflarning nizolarini mustaqil, o'zaro foydali shartlar asosida hal etish imkoniyatini topishga ko'maklashishdan iborat bo'lib, uning asosiy tamoyillariga ixtiyoriylik, taraflarning tengligi, betaraflik, mediatorning xolisligi, maxfiylik kabilar kiradi. Mediatsiya jaraeni muzokaralardan iborat bo'lib, uning muvaffaqiyati nafaqat taraflarning kelishmovchiliklarini hal etishga bo'lgan irodasi va intilishi, balki mediatorning tajribasi va mahoratiga ham bog'liqdir"[1].

O'zbekistonda mediatsiya institutining huquqiy asoslari 2018 yilda "Mediatsiya to'g'risida"gi qonun qabul qilinishi bilan rasman belgilandi [5]. Bu qonun mediatsiyaning maqsadlarini, prinsiplarini va uning qo'llanilish doiralarini aniqlab berdi. Qonunga ko'ra, mediatsiya mustaqillik, ixtiyoriylik, konfidensiallik va mediatorning betarafliigi kabi asosiy prinsiplarga tayanadi. Qonun qabul qilinganidan keyin mediatsiya mamlakatda faol rivojlana boshladi va nizolarni hal qilishning muqobil usuli sifatida ko'p qirrali tarzda amalga oshirila boshlandi.

O'zbekistonda mediatsiya ko'proq oilaviy va iqtisodiy nizolarni hal qilishda qo'llanilmoqda. Misol uchun, oilaviy nizolar, meros bilan bog'liq mojarolar, iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi shartnoma nizolari kabi sohalarda mediatsiya keng tarqalgan. Bu esa sudlarning yuklamasini kamaytirishga va mojarolarni tezkor va samarali hal qilishga imkon bermoqda.

O'zbekistonda mediatsiyaning kengayishining asosiy sabablaridan biri shundaki, u sudga murojaat qilishdan ko'ra ko'proq vaqt va mablag' tejaydigan usuldir. Shuningdek, mediatsiya orqali hal qilingan nizolarda tomonlar o'zaro manfaatlarni hisobga olib murosaga kelishi osonlashadi, bu esa jamiyatdagi ziddiyatlarning chuqurlashishining oldini oladi.

O'zbekiston mediatsiya sohasida xalqaro tajribalardan foydalanishga ham alohida e'tibor qaratmoqda. Jumladan, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikdagi loyihalar va treninglar orqali mediatorlarni tayyorlash jarayonlari kuchaytirilmoqda. Bu esa, ayniqsa, iqtisodiy va tijorat nizolarini xalqaro miqyosda hal qilishda mediatsiyaning samaradorligini oshirmoqda. O'zbekistonda mediatsiyani yanada rivojlantirish uchun kelajakda quyidagi yo'nalishlarda ishlar olib borilishi kutilmoqda:

Mediatsiyani qo'llash sohasini kengaytirish, xususan, jinoiy va ma'muriy ishlar bo'yicha ham mediatsiyadan foydalanish.

Mediatorlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini kuchaytirish. Jamiyatda mediatsiyaning afzalliklari haqidagi ma'lumotlarni tarqatish va uning foydasini tushuntirishga qaratilgan ma'rifiy tadbirlar o'tkazish.

Umuman olganda, O'zbekistonda mediatsiyaning rivojlanishi suddan tashqari nizolarni hal qilishning samarali usuli sifatida qo'llanib, mamlakatda ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Низаматдинов, К. К., & Тиллабоева, М. Б. (2021). Медиация ва унинг вазифалари. *Academic research in educational sciences*, 2(7), 135-139.
2. Бесемер, Х. (2004). Медиация. Посредничество в конфликтах. 1-8.
3. Возмитель, М. К. (2024). БЕЛФАСТСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ 1998 Г.: К ИСТОРИИ МИРНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ В СЕВЕРНОЙ ИРЛАНДИИ. *Современная научная мысль*, (2), 169-175.
4. Мурзанова, Е. А. (2016). Медиация-способы и задачи урегулирования споров: опыт зарубежных стран. *Вестник Волжского университета им. ВН Татищева*, 1(4), 65-69.
5. "Mediatsiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining 03.07.2018 yildagi O'RQ-482-son Qonuni. Internet manbaa, Murojaat sanasi: 03.07.2018. URL: <https://lex.uz/docs/-3805227>.